
KÖNYVJELZŐ

ELVÁLASZT ÉS ÖSSZEKÖT – A HATÁR

Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségben

Szerk. Nárai Márta–Rechnitzer János

(*MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Győr, 1999. 307 o.*)

BESZTERI BÉLA

A határokkal és a határtérségi együttműködésekkel kapcsolatban a rendszerváltás óta öröndetesen megszorodott területi kutatások gyöngyszeme az „*Elválaszt és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségben*” című tanulmánykötet. A könyv az MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetében 1989 óta elkezdett a határ menti kapcsolatok alakulásáról és az emberek életében bekövetkezett változásokat elemző kutatásokról ad számot hét szerző nyolc tanulmányának közlésével. A kötetet az MTA Regionális Kutatások Központja jelentette meg 1999-ben. A mű a HU9610–06–05 sz. „Határon innen és túl. (A határ menti együttműködéstől az eurorégióig)” című PHARE CBC program és az MTA Regionális Kutatások Központja támogatásával készült. Szerkesztette Nárai Márta és Rechnitzer János.

Az osztrák–magyar határrégió legfontosabb jellemzője, hogy fejlődési modellje kivételesen kedvező országos összehasonlításban, ellentétben az Alföld határ menti térségeivel, a határmentiség itt valódi térségi erőforrás, rendelkezik minden dinamizáló lehetőséggel a 356 kilométer hosszúságú határszakasz.

A tanulmánykötetek gyakorta tapasztalható nagy hátránya, hogy mivel több szerző írja, ezért a felkészültségük, élettapasztalatuk, kifejtésmódjuk, stílusuk nem lehet egységes. E kötetben azonban a kutatások egységes szellemű összefogása, másrészt az alapos szerkesztői munka következtében ilyen hibák nincsenek. A kötet fő eredményei érdemelnek kiemelést, amelyek valamennyi tanulmányban érvényesülnek:

- a történelmi megközelítés, a múlt, a jelen és a jövő trendjeinek egymásra épülése, a változási folyamatok felvázolása,
- a hazai trendek kapcsolódása a nyugat-európai és a közép-európai határ menti településfejlődési irányokhoz (hasonlóságok, eltérések),
- a nemzetközi és a hazai szakirodalom ismerete és hasznosítása,
- hatalmas adatbázis felhasználása,
- a belső tartalom és a tartalomjegyzék összhangja,
- szakmailag igényes, de mégis közérthető stílus és megfogalmazás,

- a források pontos megjelölése, illetve a szerző saját szerkesztésének megemlítése,
- a jegyzetállomány és irodalomjegyzék bibliográfiailag szakszerű pontos jelölése,
- legalább 40–40 soros angol nyelvű összefoglaló az egyes írásokról a kötet végén.

A könyv több fő egységből áll. A felvezető tanulmány, amely a határ menti együttműködésről szól Európában és Magyarországon, *Rechnitzer János* munkája. E nagy terjedelmű, átfogó írás megadja a kötet alaphangját, az egész kérdéskört európai, ezen belül Európai Uniósi dimenzióba helyezi. Fogalmi-elméleti tisztázással kezdi a szerző, az államhatár meghatározásával. Emlékeztet arra, hogy a történelem menetében a határokat különböző elvekre hivatkozva jelölték ki, azonban mindig a győztes, az erősebb akarata érvényesült a legyőzöttel szemben. A határok a történelem folyamán a nemzetállami szuverenitás jelképei voltak, s így a legutóbbi időkig az elkülönítő, elválasztó szerepük érvényesült a szomszédos nemzetek között. Új jelenség Nyugat-Európában, hogy a II. világháború után a korábban szembenálló nemzetek megbékélésével, s ezt már a recenzens teszi hozzá, a kapitalizmus és a szocializmus között zajló hidegháború, a bipoláris szembenállás viszonyai között, a nyugati államok közeledtek egymáshoz, s az európai integráció elindításával a határok összekötő szerepe kapott egyre nagyobb hangsúlyt náluk.

Nyugat-Európában az Egységes Európai Aktában a „határok nélküli Európát” jelölték meg a jövő céljának. A gazdasági együttműködés szükséglete ösztönözte a határmentiségből kibontakoztatható előnyök kölcsönös hasznosítását. Nyugat-Európával szemben Kelet-Közép-Európára továbbra is az elkülönülés és elzártság maradt a jellemző nemcsak a Nyugat irányában, de jórészt még a saját tömbön belül is az országok személyi és gazdasági kapcsolataiban.

Rechnitzer János áttekinti a regionális gazdaságtan elméleteit, s utal arra, hogy a klasszikus szerzők a határt elválasztó, a fejlődést gátló tényezőként értelmezték. A nyolcvanas, kilencvenes években publikált elméletek a határt már a gazdasági előnyök kihasználására alkalmas térségnek tekintették, és potenciális fejlődési zónának definiálták. Részletesen elemzi a határon átlépő gazdasági kapcsolatok jelentőségének növekedését elősegítő egyes tényezőket. A szerző behatóan szól a határ menti együttműködésekéről Nyugat-Európában, rámutatva arra, hogy a pozitív felismerés és az azt követő gyakorlat az ötvenes hatvanas években kezdődött a német, holland, dán, francia és belga határ menti térségekben. A folyamat minőségi előrehaladásának eredménye, hogy a határ menti együttműködések az EU regionális politikájában is megjelentek. 1971-ben megalakult az Európai Határ menti Térségek Szövetsége (AEBR). Tíz évvel később megfogalmazták ezen együttműködési terület alapelveit tartalmazó Európai Határ menti Térségek Chartáját. Alapelvekként rögzítették a partnerséget, a szubszidiaritást, az együttes stratégia kidolgozását és működtetését. Az Európai Közösség által finanszírozott pénzügyi programokat elemzi Rechnitzer János az együttműködés elősegítésének szolgálatában (INTERREG I. 1990–93, az INTERREG II. 1994–99 és az AEBR által támogatott LACE programot az 1990–95 és 1995–2002-es időszakra.) Átfogó képet ad a határ menti együttműködések intézményi és szervezeti modelljeiről is, kiemelve az eurorégiókat mint a legmagasabb szintű együttműködési struktúrákat.

Az elemző tanulmány legfontosabb fejezete az országhatár menti együttműködések átfogó bemutatása Magyarországon. Rechnitzer János a teljes magyarországi határ menti képet bemutatja a hét országgal határos zónában. Megtudhatjuk, hogy az ország területének 35%-a határrégió, melyben a lakosság 28,2%-a él, mintegy 2,7 millió ember. Ezt az elemzést elvégzi az államszocializmus időszakára, majd a rendszerváltás utáni átmenet sajátosságait is jellemzi határrégióként. Külön felvázolja a Kárpátok, a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió jellemzőit, utal várható jövőjükre is. A határ menti együttműködés jövőbeni stratégiai irányairól szólva említi, hogy hazánk EU-s csatlakozásával a határ 80%-a, 1788 km hosszúságban nem érintkezik az Unióval. A szomszédos nem EU tag országok közül Ukrajnának, Romániának, Horvátországnak és Jugoszláviának csupán Magyarország révén lesz érintkezése az európai integrációval. Új helyzetre hívja fel a figyelmet a szerző: a magyar határrégiók városai hazánk EU tagsága után, Komáromtól Szentgotthárdig új fejlődési aranypatkót, az EU kapuját fogják alkotni. Fontos annak következményeit is elemezni, hogy hazánk határai mentén a szomszédos országokban 3,3 millió magyar anyanyelvű és nemzetiségű állampolgár él. A nagy ívű tanulmány végső következtetése – a recenziessel egyezően – az, hogy a jövő hatalmas pozitív lehetőségeket ígér a határ menti területfejlesztési együttműködésekre. Az együttműködés tudatos tervezése hazánk hosszú távú nemzeti stratégiájának fontos eleme lesz, és nagy reményekre jogosít Magyarország politikai, gazdasági, kulturális pozícióinak fejlesztésére, erősödésére a Kárpát-medence térségében.

Rechnitzer János egy másik sok koncepcionális gondolatot felvető, újszerű megoldásokat sugalló terjedelmes írást is közzétesz a kötetben az osztrák–magyar határ menti együttműködésről a kilencvenes években. Ez az írás is jóval túlmutat a címben jelzett témakörön. Először a kelet-közép-európai régió regionális sajátosságairól olvashatunk a tanulmányban. A sok fontos gondolat közül a recenziést leginkább az ragadta meg, hogy a kelet-közép-európai országok nyugati határhozozete lesz a jövőben – a nyugat-keleti lejtő érvényesülése miatt – a makroregionális fejlődés meghatározó térsége. Ezzel szemben a keleti határtérség várhatóan igazi periféria szerepét tölti be továbbra is, és igen kicsi az esélye a felzárkózásra. Fontos gondolat az is, hogy kialakulóban van egy Bécs–Pozsony–Győr–Budapest fejlődési zóna, melyben a súlypontot az osztrák és a magyar főváros fogja majd alkotni. Bécs és Budapest rivalizálását illetően sajnos Budapestnek nem sok az esélye a győzelemre. A tanulmány feltárja az osztrák–magyar határ menti kapcsolatok múltját, jellemezve annak különböző szakaszait. Legrészletesebben azonban érthetően az 1989 utáni hatalmas változásokról ír (gazdasági kapcsolatok, intézmények együttműködése, bevásárló-turizmus), de említést tesz a zavaró tényezőkről is: a feketemunkáról, az ingatlanvásárlás anomáliáiról. Áttekinti az intézményesített kapcsolatokat: a Magyar–Osztrák Területrendezési Bizottság (MOTTB), a Határ menti Regionális Tanács alakulását és tevékenységét, az osztrák–magyar PHARE CBC programot, a West/Nyugat Pannónia Eurégió létrehozását, célját: a határ menti együttműködés elmélyítése és fejlesztése az élet valamennyi területén, s ezen eurorégió sajátosságait, működésének hiányosságait. Különösen fontosak a határ

menti együttműködés feszültségi pontjait elemző megállapításai. Pl. Stix burgenlandi tartományfőnök tiltakozása Magyarország EU-ba történő gyors belépésével kapcsolatban a Burgenlandot és Ausztriát sújtó állítólagos veszélyek miatt. Feszültség forrása az is, hogy osztrák részről egy periférikus térség érintkezik egy magyar centrum régióval, vagy hogy a magyar térség alkalmasabb a gyorsabb modernizációra, mint egy elmaradott tartomány, illetve az, hogy a területfejlesztés intézményrendszere Magyarországon még csak most van alakulóban, s a magyar érdekek is megosztottak stb. Pozitív jelenség ugyanakkor, hogy a mindennapok gyakorlatában együttműködő – kapcsolódó térség, eurorégió funkcionál. A tanulmányból megismerhetjük a jövő dimenzióit. Szükséges lenne a Bécs–Pozsony–Győr–Sopron térség fejlesztési irányait összehangolni és kidolgozni. E városok és vonzásteraik egybekapcsolása nagy lehetőségeket rejt magában a regionális gazdaság fejlődéséhez. 2005 után indokolt, hogy egy újabb potenciális eurorégió is létrejöjjön a Graz–Szombathely–Zalaegerszeg–Maribor városok térségében. A szerző és a recenzens is bízik abban, hogy Magyarország EU-s tagsága kedvez az eurorégiók létrejöttének. Rechnitzer János nagy ívű, a történelmi változásokat, a jelen fejlődését és gondjait karakterisztikusan elemző tanulmánya már a hosszú távú jövő perspektíváit is felsorolja.

Második blokként értékes esettanulmányok alapján tekinthetünk be az osztrák–magyar határtérség mindennapjaiba mint életér felvázolásába, a határ és az ember kapcsolatának megismerésébe az ott élő emberek véleménye alapján.

A kötet tanulmányainak sorrendiségét illetően a recenzens felcserélte volna *Nárai Márta* és *Hardi Tamás* tanulmányának közlését. Nárai Mártát és Hardi Tamást igen tehetséges kutatónak tartom, és dolgozatukról csak a legnagyobb elismeréssel szólhatok. Azért kezdem mégis Hardi Tamás tanulmányával, mert az ő elemzése történetileg korábról indul, és a témát részletesebben elemzi. Kezdő gondolatként utal arra, hogy a mai Burgenland Magyarország legnyugatibb területe volt. Az osztrákok 1918 júniusában jelentették be igényüket Vas, Sopron és Moson megyékre arra hivatkozva, hogy azok Bécs fő élelmiszer szállítói. Az 1920. július 4-én aláírt trianoni békeszerződés azonban csak 3600 km² területet csatolt Ausztriához. E terület lakosságának alig 10%-a volt magyar, a többi nagyrészt német ajkú volt. Minthogy a magyar fél vitatta e terület átadásának jogszerűségét, a győztes hatalmak az 1921. október 13-i velencei jegyzőkönyvben úgy határoztak, hogy Sopronban és környékén népszavazást rendelnek el. Ennek során Sopron „civitas fidelissimá”-nak bizonyult, így magyar maradt, a többi odaítélt rész pedig Ausztriához került. A határmegállapító bizottság 1923. január 1-jei kisebb határkiigazításával véglegesítették az osztrák–magyar államhatárt. Sajátos helyzet alakult ki: hazánk többi határát a Kis-Antant államok lezárták. Ezzel szemben magyar–osztrák viszonylatban a közlekedés elé nem gördítettek akadályt, tovább folytatódott az átjárás – mindkét viszonylatban – mezőgazdasági munkavégzés céljából. A határovezetet az Anschlusztól (1938) szigorították meg a német megszálló csapatok. A háborút követő koalíciós időszakban a két ország között működött az átjárás, létezett kishatárforgalom is.

A két világrendszer nyílt szembenállása miatt az osztrák–magyar határ az ellen-
tes világrendszerek határává is vált. A negyvenes évek végétől megtörtént a nyu-

gati határ műszaki megerősítése, aknazár létesítése. Ennek technikai részleteiről Hardi Tamás ír. Más szerzők, Rechnitzer János, Nárai Márta, Izsák Éva, Szörényiné Kukorelli Irén is – a recenzenssel egyetértően – behatóan foglalkoznak azzal, hogy a határ elszigeteltséget, hermetikus elzártságot, utazási korlátokat jelentett a magyar lakosság számára, s ezáltal megnehezült az együttműködés és a személyes kapcsolat is. Ennek következtében a határterület az ország legkevésbé fejlett, hátrányos helyzetben lévő térségévé vált az államszocializmus évtizedeiben (1948–89). Az utazási korlátozások azonban az osztrákokat nem sújtották, ezért turisztikai látogatásaik rendszeresek voltak, majd 1978-ban a vízumkényszer megszüntetését követően akadálytalanokká váltak (Nárai Márta). A hatvanas évek közepétől kezdtek meg a kölcsönös egyezmények előkészítését, melyek már a határ menti lakosság mindennapi életére is hatottak. A kölcsönös kapcsolatok felvétele a nyolcvanas években kezdődött települési szinten, de nagy lendületet csak a világtűzlével bevezetésével (1989) vett (Hardi Tamás). Megjelent az illegális munkavállalás, a határhoz közeli településeken kisebb osztrák tőkével megindultak a beruházások, s így megszűnt a térség relatív zártsága, kezdett a határmentiség hátrányból előnyvé változni (Rechnitzer János). 1989. augusztus 20-án a páneurópai piknik során a sopron-pusztai határszakaszon több mint száz keletnémet turista hagyta el a vasfüggöny mögötti területet, s lépett át Ausztriába (Izsák Éva). 1989. szeptember 10-én Magyarország megnyitotta az osztrák–magyar határszakaszt, s a keletnémet turisták szabadon elhagyhatták Magyarországot. A rendszerváltás folyamatában a földrajzi helyzet átértékelődött, s kedvező pozíciójú térséggé változtatta a határ menti sávot. A helyzet ilyenén változása az ott élő népesség életminőségének javulását eredményezte. E kedvező változással párhuzamosan a recenzens fontosnak tartja annak hangsúlyozását is, hogy az ország keleti és északkeleti régióiban a korábban létrejött ipar jelentős mértékű leépülésével tömeges munkanélküliség járt együtt. Ez tovább mélyítette a két térség közötti fejlettségi különbséget.

A másik blokkban igen értékes írásokat olvashatunk Nárai Mártától. A határ mentéről mint élettérről, a határmentiség jelentőségéről az emberek életében négy–négy osztrák és magyar határ menti településen, 1998 nyarán végzett kutatás alapján publikál tanulmányt. Ebből elsősorban az ragadott meg, hogy a magyar vélemények szerint az előnyök és hátrányok egyaránt jellemzőek, de az előnyök a dominánsak, míg a burgenlandiak jóval negatívabban élik meg a határmentiséget, mint a magyarok.

Hardi Tamás kutatásából az osztrák–magyar határ mentén élők képe (mentális térkép) tárul fel a határról és a másik oldalról. Tanulságos, hogy bár a határátlépés mindig a mi számunkra volt nehezebb anyagi és adminisztratív okok miatt, mégis a magyarokra jellemzőbb a nagyobb utazási gyakoriság, ugyanakkor szegényebbek a tapasztalataik. A magyar válaszokkal ellentétben az osztrákok a határhoz közeli nagyobb városokat említették meg a felkeresett szomszédos területek közül. Teljesen természetes, hogy a határnyitás óta megélénkült kapcsolatok eredményeként egymásról és egymás életéről a korábbiaknál jóval realisabb kép alakult ki. A jövő útja pedig a „határ nélküli régió” lesz.

Izsák Éva a Kisalföld és a Vas Népe tíz évfolyamának áttekintése alapján elemezte a határmentiséget és a határ menti együttműködést. Az igényes feldolgozásból engem két gondolat ragadott meg. Egyrészt az, hogy Magyarország és Ausztria között az utóbbi években jelentősek az érdekkülönbségek hazánk uniós csatlakozását illetően. Másrészt annak bemutatása, hogy a média torzán tükrözi a jelenségeket, nagyobb hangsúlyt ad a térség országosan növekvő szerepének, mint a határmentiség lokális hatásának.

A kötet harmadik témablokkja a gazdaság. Ennek keretében Döry Tibor a vállalkozások jövőképét rajzolta meg az osztrák–magyar határ menti térségekben. Szörényiné Kukorelli Irén egy igen lényeges kérdéstről, a határ mentén élő női egyéni vállalkozókról írt tanulmányt egy közös magyar–amerikai kutatás alapján. A kötetet Csapó Tamás dolgozata zárja a határ menti együttműködésekéről a munkaerőpiac területén, Vas és Zala megye példája alapján. A recenzens kénytelen kritikával illetni a témák közlésének sorrendjét. A kötet nagy érdeme, hogy a múltat, jelent és részben a jövőt történetiségében mutatja be. Nem indokolt, hogy a gazdaságról szólva mindjárt a vállalkozások jövőképével indítsák a blokkot. Helyesebb lett volna ezt a tanulmányt a kötet végére tenni, Kukorelli Irén és Csapó Tamás írását előbb szerepeltetni. A recenzens egyben hiányérzetét is szeretné kifejezni. Helyes lett volna a vállalkozásokról szólva a témát általánosan is felvetni, és a férfi vállalkozásokról is beszélni. Szerencsés lett volna a határátkelőhelyek szerepét is felvázolni a határ menti kapcsolatok alakulásában stb. A jelzett hiányok okairól az előszóban kellett volna talán utalni azt hangsúlyozva, hogy a kötet „csak” az intézetben folyó határrégiós kutatásokat tudja ismertetni.

Döry Tibor rendkívül fontos témában végzett vizsgálatot. Az Institut für Gewerbe und Handwerksforschung osztrák kutatóintézet felmerését magyar viszonyokra alkalmazta kisebb változtatásokkal, hogy megismerje az osztrák illetve a magyar vállalkozások EU-csatlakozással összefüggő várakozásait, stratégiáit. Tette mindezt azért, hogy tudatosítsa a vállalkozások felkészülési stratégiájának fontosságát, betekintést nyerjen az érdekképviseleti és területfejlesztési intézmények potenciális feladataiba. A vizsgálatból meglehetősen szomorú kép tárul elénk. Kiderül, hogy a magyar és osztrák kis- és középvállalkozások többsége nincs igazán felkészülve az EU bővítésre, nem is dolgozik ilyen irányú stratégia kialakításán, ritkán kommunikálnak és működnek együtt a két ország vállalkozásai. A magyar cégek versenyképességének alapja jelenleg is az olcsóbb bérköltség. Eltér a magyar és az osztrák vállalkozások véleménye az integrációval kapcsolatban. A magyarok előnynek tekintik, míg az osztrákok kétségeiknek adnak hangot, ellen-érdekeltségüket hangsúlyozzák. Döry Tibor jól látja, hogy milyen intézkedésekre van szükség az EU bővítéssel kapcsolatos teendőkre vonatkozóan (a problémák felismerése, stratégia azok orvoslására, információ, oktatás, képzés, országismeret a szomszédos régióról, felkészülési stratégiák véleményeztetése).

Szörényiné Kukorelli Irén a női egyéni vállalkozások jellemzőit rajzolta meg az osztrák határ menti falvakban. A terület jellemzőit a szerző olyan térségben vizsgálta, ahol különösen előnyös, hogy a Nyugat-Európából beáramló tőke,

turizmus és ötletek gazdagítják a vállalkozásokat, ahol az osztrák fekete vagy hivatalos munkavállalásból származó tapasztalatok adaptációs képességgel ötvöződnek, és végül a piac összetétele lényegesen eltér az ország belső területeinek piacától. A téma specifikumából adódóan a szerző – helyesen – összefoglaló képet ad a magyar nők rendszerváltás előtti és mai helyzetéről. Részletesen szól a rendszerváltás hatásáról a nők helyzetére (negatívumok, munkanélküliség, a rendszerváltással megszűnt a múlt rendszerben jellemző igen kivételes helyzet), bemutatja az átmenet pozitív hatásait is. Hangsúlyozza, hogy a női vállalkozások nagy aránya a határok megnyitása után beáramló nyugati turisták fogyasztására alapozva épült ki. A vizsgált térségben a női vállalkozások aránya 36,4%, s ezek 87%-a terciér ágazatban működik, az ipari vállalkozások csak 7,9%-ot, a mezőgazdaságiak mindössze 4,9%-ot tesznek ki. Fontos következtetés: a falusi nők elindultak a női szerepek modernizációja útján, de a női szerepek egyoldalú modernizálása a nők családi és foglalkozási szerepében feszültségekhez, gyakori családi-házastársi konfliktusokhoz vezetett.

Csapó Tamás a munkaerőpiac sajátosságait elemzi két határ menti megye, Vas és Zala példáján. A Nyugat-dunántúli régió (Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye) az országban elsőként mutatott példát a tényleges határ menti együttműködésre. A vizsgált téma ebből a munkaerő-piaci kooperáció. Hivatalos kormány-szintű tárgyalások 1993-ban kezdődtek, s 1997 márciusában Szombathelyen szignálták Magyarország és Ausztria között a határ menti térségekben történő foglalkoztatásról szóló megállapodást, amely 1998. január 28-án lépett hatályba. Ezt követték a hivatalos határ menti együttműködések a magyar megyék és a burgenlandi tartomány munkaügyi szervezetei között. Még ez év őszén megalakult a West/Nyugat-Pannonia Eurégió. Minőségi előrelépést hozott, hogy egyebek mellett a munkaerővel foglalkozó munkacsoport is létesült. A szerző hangsúlyozza, hogy a határ menti kapcsolatokban Vas megyéé a vezető szerep, a vasiak koordinálják a munkaerő-piaci együttműködést. Az osztrák–magyar munkaerő-piaci együttműködések sokoldalúak és elmélyültek. Zavaró tényező, hogy osztrák oldalról rendszeresek a félelmek a magyar területről Ausztriába irányuló nagyarányú munkaerőmozgás miatt Magyarország EU-s csatlakozása utáni időben. A kutatások és az eddigi tapasztalatok ezt nem támasztják alá.

Összegezve: a kötet tanulmányaiban hatalmas munka fekszik. A tartalmilag újszerű, tanulságos és igényes, szép kiállítású könyv az MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet vezetőjének és munkatársainak sikeres tevékenységét dicséri. Ezért jó szívvel ajánljuk a kötetet az ország minden határregiójában élő, az együttműködés különböző területein tevékenykedő, a benne foglaltakat hasznosítani tudó szakembernek, vállalkozónak, pedagógusnak, a helyi, területi és országos szinten érintett politikusoknak, területfejlesztési, kamarai, munkaügyi szakértőknek, a regionális tudománnyal foglalkozó kutatóknak és oktatóknak.

